

УДК 37.0 + 316.7

**УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТА В УМОВАХ
ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУСПІЛЬСТВА: ВИБІР СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ**
**UKRAINIAN EDUCATION IN THE CONDITIONS
OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY:
CHOOSING A DEVELOPMENT STRATEGY**

Симоненко С. П.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії, історії та політології,
Одеський національний економічний
університет (Україна, Одеса),
e-mail: si39mon@ukr.net

Symonenko S.,

candidate of philosophical science, associate
professor Department of Philosophy, History and
Political Science, Odessa National University of
Economics (Ukraine, Odessa),
e-mail: si39mon@ukr.net

Досліджується вплив інформаційних і комунікаційних технологій на соціокультурні процеси. Показані потенційні загрози руйнування традиційної антропоцентричної моделі освіти для вітчизняної економіки та суспільства в цілому. Аналізуються стратегії розвитку освіти та їх можливі соціокультурні наслідки. Наголошується, що у виборі освітньої стратегії країною важливе значення відіграють культурні особливості, приналежність до культурно-історичного регіону. Робиться висновок, що саме антропоцентрична модель освіти, як ціннісно забарвлені та систематизовані уявлення про світ здатні істотно обмежити негативний вплив інформативних технологій на людину, уникнути деградації та відчуження її сутності, зберегти її суб'єктивність у взаємодіях зі світом.

Ключові слова: інформаційне суспільство, освітні стратегії, суспільство 5.0, ринок праці, антропоцентрична модель знання, інформаційна модель знання, штучний інтелект.

Influence of information and communication technologies on socio-cultural processes is investigated. Potential threats of destruction of traditional anthropocentric model of education for the national economy and society as a whole are shown. Educational development strategies and their possible socio-cultural implications are analyzed. It is emphasized that cultural characteristics belonging to the cultural and historical region play an important role in the choice of educational strategy. It is concluded that it is the anthropocentric model of education, as value-colored and systematic perceptions of the world, that can significantly limit the negative impact of information technology on a person, avoid degradation and alienation of its essence, preserve its subjectivity in interactions with the world.

Keywords: information society, educational strategies, society 5.0, labor market, anthropocentric model of knowledge, information model of knowledge, artificial intelligence.

Проблема негативного впливу техніки на людину виникає з тих пір, як людство стає на шлях науково-технічного розвитку. Відтоді в науковому дискурсі аксіоматичною стає точка зору, що технізація суспільного життя заганяє людину у жорсткі рамки трудового процесу, в якому немає місця творчості, ініціативи, а сама праця набуває ознак рутинності, бездуховності, стає самодостатньою, підштовхує людину до стану, у якому свідомість перестає бути потрібною [5, с. 119].

Особливої актуальності дана проблема набуває в наш час, коли базисом індустріальної політики багатьох країн світу стає цифрова трансформація. Багатьма представниками суспільних та гуманітарних наук вона сприймається як реальна загроза

усталеній, сформованій віками системі цінностей, її виходу за цивілізаційні червоні лінії та втрати самих критеріїв науково-технічного прогресу.

Сучасний стан вищої освіти та тенденції її подальшого розвитку в Україні можна охарактеризувати стрімким зростанням в ній елементів та рис, притаманній інформаційній моделі знання, яка переважно покладається на дидактичні методику підготовки майбутніх фахівців. Проблема полягає в тому, що на шляху до їх реалізації найбільше втрачають саме гуманітарні дисципліни. Причому, окрім самих гуманітаріїв, на неї не хоче звертати увагу ні влада, ні саме суспільство. Між тим, ці втрати зрештою можуть стати непоправними для усього усього соціуму, позбавивши його бачення свого майбутнього, пов'язаного з реальними реформами, сенсу свого буття в історії, культурі, техніці, в процесах обміну інформацією тощо.

Сьогодні безпрецедентний тиск на освіту ринкового прагматизму та індустріального технократизму, внаслідок чого вона перетворюється в утилітарне натаскування вузькому спектру професійних умінь та знань, намагаються подати як успішні новаторські та прогресивні кроки, спрямовані буцімто виключно на її вдосконалення та приведення у відповідність до вимог часу. Мовляв, стара класична університетська освіта, що складалась ще в індустріальну епоху вже не задовольняє потреб сучасної економіки, котра сьогодні стає настільки динамічною, креативною та мультицільовою, що академічні виші зі своїми закостенілими програмами та неабияк застарілим їх змістом просто за нею не здатні встигати.

Особливо це стосується IT-сфери, у якій таким її напрямкам, як 3D-дизайн, digital-маркетинг, онлайн-реклама тощо у вітчизняних університетах практично не навчають. Відтак, перспектива провести п'ять років на університетській лаві може бути розцінена як марнування часу, котрий варто використати на освоєння т.зв. «вузькотаргетованих» знань, затребуваних роботодавцем вже зараз.

Сьогодні для значної частини молоді бажана модель життєвого успіху уявляється наступним чином: не вступаючи до вишу, закінчити курси у галузі IT, креативних індустрій чи підприємництва, - краще он-лайн і безкоштовно, - і вже за рік-два отримувати зарплатню, про котру його однолітки, закінчивши ВУЗ, і то лише за кілька років, і мріяти не зможуть. Тим більш, що диплом вишу сьогодні у корпоративному секторі, як зазначають HR-експерти, навіть не завжди є обов'язковим.

Варто, однак, пам'ятати, що зазвичай альтернативні варіанти навчання спрямована на те, щоб дати лише прикладні знання, котрі фахівець безумовно повинен знати, поповнювати та оновлювати протягом усієї своєї професійної кар'єри. Та вони не вчать мислити, підходити креативно до вирішення поставлених задач. Без класичної освіти високих результатів тут не досягти.

Коли ми говоримо про класичну освіту, то маємо на увазі, насамперед, ті дисципліни, без засвоєння котрих про отримання вищої освіти не може бути й мови. Йдеться про комплекс гуманітарних наук, доля

котрих в навчальних планах освіти, котру традиційно звикли називати класичною, становила не менше третини усього часу навчання. Роль гуманітаристики в системі освіти західного зразка, антропоцентричної за своїм характером та цілями, завжди була і залишається вагомою і традиційно розглядалась як необхідна умова та запорука успішного кар'єрного зростання. Так, 60% керівників американських компаній (з 652 опитаних) мали гуманітарні дипломи. У Великобританії з 650 членів парламенту 65% отримали освіту в галузі гуманітарних та соціальних наук і тільки 10% - в природничих [4, с. 17].

Сьогодні кіберсоціалізація, особливо в країнах, котрі є лідерами у царині впровадження цифрових технологій, стає в частині її соціокультурних наслідків некерованою та спонтанною. Насамперед ці ризики є актуальними для азійських країн: Японія, Сінгапур, Гонконг, Південна Корея та ін, де західна система цінностей завжди важко приживалась на їх доволі самодостатньому та самобутньому культурному ґрунті, - гуманістична компонента, власне, ніколи не була притаманною цим культурам. Виконання такої надзадачі для них, як подолання бідності стало можливим в тому числі і за рахунок, практично безболісного та не усвідомлюваного їх представниками, ігнорування проблеми людини, ціною максимальної концентрації всіх зусиль виключно на вирішення економічних задач.

Технологізація суспільної свідомості в цих країнах призвела до майже повного нехтування в системі освіти гуманітарними науками. В університетах Сінгапура, зокрема, єдиним і більш-менш затребуваним гуманітарним напрямком на сьогоднішній день є лінгвістика – вивчення іноземних мов. В гонитві за вигодами, отриманих від високих технологій лише 40% населення Сінгапура, за даними соціологічних опитувань, прочитали щонайменше один літературний твір за рік (в США, для порівняння, ця цифра складає 70%). Примітно, що не тільки література та мистецтво, а навіть фундаментальні наукові дослідження є мало цікавими сінгапурцям. У цій царині в п'ятимільйонній країні практично відсутні видатні вчені. Сінгапур вимушений купувати технології, запрошувати креативних іноземних фахівців для розвитку своєї країни. Її багатство та процвітання практично ніяк не пов'язано з розвитком духовної культури громадян. В прекрасних концертних залах Сінгапура виступають запрошені діячі мистецтва, а насолоджуються цим головним чином туристи, в той час, як місцеві жителі займаються шопінгом та проводять час в кафе та ресторанах.

В 2016 році уряд Японії взяв курс на побудову суспільства 5.0, або «*super smart society*», сутність котрого полягає в об'єднанні ресурсів вже не окремої людини, а соціуму в цілому через інтеграцію фізичного та кібернетичного простору. В такому суспільстві люди й роботи об'єднують свої зусилля на забезпечення гедоністичних умов життя: підвищення матеріального комфорту, достатку товарів та послуг, кастомізованих під індивідуальні смаки та уподобання, створення нових побутових зручностей, підвищення тривалості та якості життя тощо.

Однією з головних умов тотальної дигіталізації соціуму та економіки є максимально раціональне використання всіх людських, природних та технологічних ресурсів, котре неминуче приведе суспільство до, за висловом ідеологів цього проекту, «цифрового щастя» (*digital happiness*). А для цього повинна відбутись докорінна перебудова системи освіти з максимальним акцентом на технічні знання, розвиток людського капіталу з орієнтацією на високотехнологічне виробництво та інновації [9].

Практично одночасно з оприлюдненням проекту суперінтелектуального суспільства з'являється декрет міністра освіти Японії, адресований 86 державним університетам, у якому він закликає зосередитися на областях знань, котрі «краще відповідають потребам суспільства», а саме - скоротити або й зовсім скасувати навчальні програми з гуманітарних та соціальних наук. 17 вузів відразу ж оголосили про закриття гуманітарних програм, а ще дев'ять погодилися їх суттєво скоротити.

Та наскільки природним та відповідним нашій культурі та менталітету буде сліпе копіювання досвіду цих країн? Не втомлюючись нагадувати нам, що ми були і є Європою, носійми західної системи цінностей, наша політична еліта у пошуках ресурсів виходу з перманентної економічної кризи взяла курс на позбавлення освіти минулої фінансової підтримки, змушуючи її шукати у безпосередніх споживачів освітніх послуг. Вже зараз в структурі доходів вітчизняних ВНЗ частка від плати за навчання сягає 70%. Натомість в західних ВНЗ (як приватних, так і державних) вона складає в середньому лише 25% від загального бюджету.

Вважається, що вирішення задачі гуманізації суспільства ускладнюється, якщо навіть не унеможливується, через панування ринкових відносин у всіх сферах суспільного життя. І якщо вона і може знайти своє вирішення в умовах ринкової культури, то швидше всепереч їй, - шляхом потребуючої надзвичайних зусиль мінімізації соціальних втрат, котрі витікають із самої природи капіталізму.

Ситуація, однак, не є настільки трагічною. У всякому разі, не є однаково загрозливою у різних частинах світу. Варто враховувати ту обставину, що навіть у сучасному глобалізованому світі вплив ринку на духовну культуру в цілому, та освіту, - зокрема, істотно залежить від цілого ряду особливостей, котрі покладені в основу специфіки таких різних і по сьогоднішній день культурно-історичних регіонів. Лише з її урахуванням можна, на нашу думку, виокремити основні вектори суспільного розвитку, а разом з ними і освітні стратегії, де головним маркером, визначаючим їх якісну специфіку буде виступати ставлення до самої людини, а відтак роль в них гуманітаристики.

Сьогодні таких стратегій, з певною долею умовності звісно, можна виділити три: західна, азійська та стратегія країн, що розвиваються. При цьому зазначимо, що культурні особливості в самому широкому розумінні тут відіграють швидше роль своєрідного «атрактора» в нелінійних динамічних соціальних системах, здатного, тим не

менш, призвести до абсолютно різних соціокультурних наслідків розвитку їх економік навіть попри те, що в сучасному глобалізованому світі вони можуть функціонувати на основі одного і того суспільного устрою, однакових наукових досягнень, технологій тощо. Так чи інакше, дію культурного чинника не варто недооцінювати. Вона може стати за певних обставин вирішальною для визначення в кінцевому рахунку подальшої долі усєї людської цивілізації.

До початку 2010-х років у США вважалося, що люди з технічною освітою гарантовано матимуть стабільну роботу і високі зарплати, в той час як спеціалістам з гуманітарною освітою загрожував безробіття. Особливо перспективним напрямком вважалося ІТ програмування. Однак, вже в наступні роки всупереч очікуванням зростання робочих місць в даному секторі не сталося. Так, у період з травня 2012 по травень 2016 лише 5%, або 541 тис. з 10.1 млн. нових робочих місць, котрі з'явилися в США випало на комп'ютерний сектор [6, с. 12].

Ще на початку 2010-х років програмісти краудсорсингових платформ із маркування контенту в США та Канаді гарантовано в рік заробляли біля 50 тис. доларів. Сьогодні одна з найбільших компаній у цій сфері - iMerit базується в Індії, що дозволяє суттєво заощадити на зарплатні персоналу, котра вже в середньому не перевищує і 2 тис. доларів за рік. Основна задача компанії полягає в навчанні штучного інтелекту для найбільших корпорацій світу: Amazon, Microsoft, автомобільних виробників, компаній у галузі охорони здоров'я тощо. Виробничий функціонал працівників потребує мінімум інтелекту, праця є доволі рутинною та виснажливою, а вимоги з падінням розцінок на виконання подібних проєктів стали «страшенно експлуаторськими» [7].

Та, зважаючи на технології, котрі з'являються вже сьогодні, в недалекій перспективі, потреба і в таких працівниках неминуче відпаде. Вже сьогодні алгоритм машинного навчання AlphaGo, у який були завантажені правила гри в шахи, лише за добу самостійно, без будь-якої сторонньої допомоги спроможний навчитися грати краще, аніж людина [8]. Штучний інтелект, як зазначив відомий фізик-теоретик С. Хокінг, - стає самочинним і змінює себе постійно зростаючими темпами. Люди ж, обмежені у своїх можливостях повільною біологічною еволюцією, не здатні будуть конкурувати з ним інтелектом та неминуче будуть перевершені [11].

Даючи прогноз щодо ринку праці на найближчі роки американського дослідник та автор циклу книг з розвитку кар'єри Д. Шобель стверджує, що на тлі зниження попиту на STEM-спеціалістів гуманітарні фахівці будуть ставати все більш цінними. Саме завдяки штучному інтелекту адміністративні завдання та технічні навички стануть цілковито автоматизовані. Це неминуче змусить управлінців більше уваги приділяти роботі з персоналом, що сприятиме зростанню попиту на гуманітарні навички — творчість і спілкування [10].

Оптимізму додають і результати наукових досліджень в сфері бізнесу та підприємництва. Так, фахівці авторитетної в галузі менеджмент-консалтингу компанії «МакКінсі» приходять до висновку, що саме завдяки розвитку технологій зросте попит на людей з гуманітарною освітою та на гуманітарні професії, оскільки вони автоматизації не підлягають [12].

Тож не дивно, що роботодавці сьогодні, згідно з опитуваннями, найвище цінують у випускників університетів ті якості, які формуються завдяки гуманітарним дисциплінам: 89% - ефективна усна і письмова комунікація;

81% - критичне мислення і аналітичний склад розуму; 75% - вміння зв'язати професійні проблеми з етичними [4, с. 17].

Зрозуміло, що цифрові технології сучасного суспільства жодним чином не заторкують його економічну основу, вона залишається ринковою, капіталістичною. Сьогодні провідні світові компанії у сфері ІТ на кшталт Samsung, Microsoft чи Google стають головними культуротворчими чинниками і починають визначати та формувати уподобання людей, їх життєві пріоритети, систему цінностей тощо. Проте, парадокс сучасного науково-технічного розвитку полягає в тому, що саме через вибуховий розвиток засобів комунікації, бізнес для досягнення своїх прагматичних цілей вимушений все більше приділяти увагу гуманітарному змісту свого впливу на суспільство, пошуку соціальних критеріїв та цілей еволюції економіки. Таким чином, навіть за умови збереження на ринку праці диктату роботодавця, котрого в людині цілком природньо цікавить передусім її здатність створювати додаткову вартість та приносити прибуток, з'являється стійка тенденція до глибинної переоцінки можливостей людини, підвищення ринкової вартості тих її якостей, котрі вона вже не зможе культивувати, розвивати у собі без філософії, соціальних наук, мистецтв, літератури тощо.

Сьогодні вітчизняна система освіти стоїть перед драматичним вибором, - яку стратегію освіти обрати? Західну чи азійську. Намагання реалізувати вліти в життя останню, в якій акцент робиться на інформації, позбавленій ціннісної забарвленості та системних уявлень про світ, може в тактичному відношенні принести певні здобутки, дозволить нашій економіці протриматись «на плаву» ще деякий час..., а от в стратегічному, - прирікають суспільство на серйозну поразку, котра може остаточно відкинути його у розряд країн третього світу. І мова навіть не йде про такі високі матерії, як визнання цінності самої людини в якості основи і мети суспільного прогресу, котрі для наших владно-бізнесових кіл завжди були лише абстрактними ідеологемами. Про високі матеріальні стандарти суспільства 5.0 ми ще довго будемо лише мріяти. Та й, з огляду на тренди розвитку світового ринку праці, успішність цього соціального проєкту є під великим питанням.

Уже досить тривалий час наша країна є мало не головним постачальником низько кваліфікованої і дешевої робочої сили в країни ЄС. Вочевидь, витік

робочої сили в ці країни українців буде посилюватись, адже рівень безробіття у 28 країнах-членах Європейського союзу у грудні 2019 року становив усього 6,2% і це найнижчий показник з січня 2000 року. Отож, сьогоднішні спроби реформування системи освіти країни цю тенденцію не переломлять, а лише посилять, фактично прирікаючи нашу молоду генерацію на те, щоб в не такому вже й далекому майбутньому неминуче поповнити ряди особливої соціально-економічної групи, котру британський економіст Г. Стендінг називає «прекаріатом». Її представники переважно не є громадянами країни свого перебування, - швидше мігрантами, резидентами, вони не мають постійних робочих місць і відповідно соціальних гарантій - пенсій, допомоги по безробіттю, медичного забезпечення, а подекуди і певних громадянських прав. Опинившись у ситуації «особистої незахищеності», люди вимушені вести специфічний образ життя – мінливий і гнучкий, постійно пристосовуватись до ситуації, аніж діяти цілеспрямовано [2, с. 231]. Їм завжди притаманні відчуття невдоволення, аномії, неспокою та відчуження [2, с. 41]. І якщо громадяни країни, згідно з концепцією дослідника, пропонуючого оцінювати ситуацію, що склалась з позицій людяності, ще можуть розраховувати на т.зв. державну «політику раю», котра передбачатиме їх право на мінімальний гарантований дохід, то інші, втративши роботу і вимушено повернувшись додому, швидше поповнять ряди безробітних, ускладняють там соціальну та криміногенну ситуацію. Подібний сценарій розвитку ситуації є доволі реальним саме для України.

Поза сумнівом, проблема невідповідності структури системи освіти та потреб народно-господарського комплексу є нагальною та потребує свого вирішення. Та чи варто його починати його за рахунок гуманітаристики? Перелік обов'язань держави перед громадянами, котра позиціонує себе як соціальна, зовсім не вичерпується забезпеченням сприятливих умов для розвитку економіки, збільшення робочих місць з гідною людиною зарплатнею тощо.

Задовольняючи лише безпосередні, нагальні потреби економіки, освіта сприятиме перетворенню людини в таку собі «елементарну частку» бездушної, одновимірної системи, інструментальну категорію індустріальних, ринкових відношень, позбавляючись при цьому своїх іманентних функцій, тієї основи, котра власне і є основою соціальної організації. Як справедливо зазначає американський соціолог Р. Мертон, вища освіта покликана не стільки давати певні знання, скільки відтворювати соціальну структуру суспільства [1, с. 119-120]. В цьому розумінні система освіти є проекцією системи соціальної, виконуючи функцію інтеграції особистості в структурований соціум. Бажання обмежити функції освіти, зекономити на ній призведе до неповносправності самого цього соціуму, деградації життєво важливих для нього інституцій, до закріплення комплексу меншвартості його членів і в кінцевому рахунку його остаточного поглинання соціумами більш життєздатними.

Список використаних джерел

1. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон; [пер. с англ. Е. Н. Егоровой и др.] Москва: АСТ: Хранитель, 2006 (Н. Новгород: Нижполиграф – 873 с.
2. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс [Текст] / Гай Стэндинг; [перевод с английского Н. Усовой] Москва : Ад Маргинем Пресс, 2014 – 326 с.
3. «Умный город» XXI века: возможности и риски smart-технологий в городском ребрендинге (под ред. И. А. Василенко). 2018. М.: Международные отношения.- 256 с.
4. Эпштейн М. Н. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир. – М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 480 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории /К. Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
6. Anders, George. You Can Do Anything: The Surprising Power of a «useless» Liberal Arts Education. Hachette UK, 2017.- 352 p.
7. A. I. Is Learning From Humans. Many Humans. Available from: <<https://www.nytimes.com/2019/08/16/technology/ai-humans.html>> [Cited 19. 01. 2020].
8. Luciano Floridi (University of Oxford): What Kind of Society Should the Information Society Be? Available from: <<https://uchv.princeton.edu/events/luciano-floridi-university-oxford-what-kind-society-should-information-society-be>> [Cited 18.10. 2019].
9. Society 5.0: Aiming for a New Human-centered Society. Japan's Science and Technology Policies for Addressing Global Social Challenges. Available from: <http://www.hitachi.com/rev/archive/2017/r2017_06/pdf/p08-13_TRENDS.pdf> [Cited 09.03.19].
10. Schawbel. Dan.: The Top 10 Workplace Trends For 2020. Available from: <<https://www.linkedin.com/pulse/top-10-workplace-trends-2020-dan-schawbel/>> [Cited 10.10. 2019].
11. Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind. Available from: <<http://christusliberat.org/wp-content/uploads/2017/10/-BBC-News.pdf>> [Cited 10.01. 2020].
12. These are the jobs least likely to go to robots. Available from: <<https://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/these-are-the-jobs-least-likely-to-go-to-robots/>> [Cited 18.01. 2020].